

Designing Scenarios for Resolving Identity Challenge in Iran (2021-2031)

Ali Navazeni *

Hossein Harsij **

Mohammad Rahim Eivazi ***

E-mail: Navazeni_ali@ase.ui.ac.ir

E-mail: harsij@ase.ui.ac.ir

E-mail: ra.eivazi@yahoo.com

Received : 2021-08-07

Revised: 2022-03-12

Accepted: 2022-03-15

Doi: 10.22034/rjnsq.2022.298674.1310

: 20.1001.1.1735059.1401.23.89.6.5

Abstract:

The aim of this study was to investigate and design scenarios for resolving the identity challenge in the Islamic Republic of Iran. This study employed a futuristic approach to the category of identity. It counts as the strength and novelty of this study that distinguishes it from the previous ones in the literature. It is widely thought that in a world fraught with of uncertainties, having access to the panel and the possibility of achieving a clear vision of national and social identity as well as resolving the identity challenge can strengthen national cohesion and pave the way for development. Thus stated, the present research puts forth a question as what scenarios are liable to determine revolutionary approaches to break away from identity challenge in Iran 1410? In doing so, we used quantitative and qualitative methods along with Peter Schwartz's scripting method. Besides, insofar as data collection is concerned, we reviewed the research literature and documents in the form of library method and recruited the "Delphi-fuzzy method". What is more, we used structural analysis method grounded on interaction matrix tables which is based on "MicMac" software. For designing scenario, we employed "Scenario Wizard" software.

Our findings indicate that there are 5 key uncertainties related to the identity Challenge in Iran, including "media development", "pluralism-tolerance", "educational system evolution", "political culture" and "development and efficiency". Accordingly, there are three proposed scenarios such as "exclusivism", "breaking away from the identity Challenge", and the scenario of "the continuation of the current situation with the highest degree of probability."

Keywords: Identity Challenge, Islamic Republic of Iran, Scenario Design, MicMac.

---

* Ph.D. Student in Political Science Department, Faculty of Administrative Sciences and Economics, University of Isfahan, Isfahan, Iran.

** Professor of Political Science, University of Isfahan, Isfahan, Iran (Corresponding Author).

*** Professor of Political Science, Shahed University, Tehran, Iran.

طراحی سناریوهای خروج از چالش هویت در ایران (۱۴۱۰-۱۴۰۰)^۱

نوع مقاله: پژوهشی

علی نوازنی*

E-mail: Navazeni_ali@ase.ui.ac.ir

حسین هرسج**

E-mail: harsij@ase.ui.ac.ir

محمد رحیم عیوضی***

E-mail: ra.eivazi@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۵/۱۶ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۰/۱۲/۲۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۲/۲۴

چکیده

این مطالعه با هدف بررسی و طراحی سناریوهای خروج از چالش هویت در جمهوری اسلامی ایران، با رویکرد آینده‌پژوهانه به مقوله هویت انجام شده است که نقطه قوت و تمایز این اثر با ادبیات و آثار پیشین به شمار می‌آید. در جهان مملو از عدم قطعیت‌ها، به چشم‌اندازی روشن در زمینه هویت ملی و اجتماعی و خروج از چالش هویت، می‌تواند تقویت انسجام ملی و مسیر توسعه و پیشرفت را هموار نماید. بر این اساس سؤال اصلی پژوهش به این صورت طرح می‌شود که چه سناریوهایی تعیین‌کننده وضعیت خروج از چالش هویت در ایران ۱۴۱۰ هستند؟ جهت دستیابی به پاسخ سؤال اصلی از روش‌های کمی و کیفی و روش سناریونگاری پیتر شوارتز بهره‌مند شده‌ایم. همچنین جهت جمع‌آوری اطلاعات به بررسی ادبیات تحقیق و اسناد و مدارک در قالب روش کتابخانه‌ای اقدام شده است و همچنین از روش دلفی‌فازی استفاده و جهت سنجش پایایی، از روش تحلیل ساختاری مبتنی بر جداول ماتریس روابط متقابل براساس نرم‌افزار میک‌مک و جهت طراحی سناریوها از نرم‌افزار سناریو ویزارد استفاده شده است. یافته‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد که پنج عدم قطعیت کلیدی در ارتباط با چالش هویت در ایران عبارت‌اند از تحول رسانه‌ای، تساهل و مدارا، تحول نظام آموزشی کشور، فرهنگ سیاسی و توسعه و کارآمدی که مبتنی بر آن سه سناریوی جامع‌گرایی، سناریوی تشدیدکننده چالش هویت و سناریوی پایدار یا تداوم وضع موجود با بیشترین درجه احتمال وقوع، قابل ترسیم هستند.

کلیدواژه‌ها: چالش هویت، جمهوری اسلامی ایران، سناریونگاری، میک‌مک.

۱. این مقاله مستخرج از رساله دکتری دانشگاه اصفهان با عنوان «تجزیه تحلیل بحران هویت در ایران: طراحی

سناریوهای هویت‌زدایی و هویت‌زایی نوین» دفاع‌شده در تاریخ ۲۵ دی‌ماه ۱۴۰۰ است.

* دانشجوی دکترای جامعه‌شناسی سیاسی دانشگاه اصفهان. اصفهان. ایران.

** استاد علوم سیاسی، دانشگاه اصفهان. اصفهان. ایران (نویسنده مسئول).

*** استاد جامعه‌شناسی سیاسی، دانشکده علوم انسانی دانشگاه شاهد.

مقدمه و بیان مسئله

هویت به عنوان مهم‌ترین عنصر شناسایی فردی و اجتماعی دارای عناصر و ابعاد متعددی همچون هویت دینی، هویت قومی، هویت ملی، هویت زبانی، هویت نژادی است که همین امر زمینه‌ساز جلب توجه متفکرین و ساختار قدرت شده است و غلبه‌ی هریک از این عناصر هویتی بر تعاملات اجتماعی و ملی است که زمینه‌ساز بروز تغییر و تحولات اجتماعی در جامعه و ساخت دولت‌ها می‌شود. بر این اساس دولت‌ها به عنوان مهم‌ترین متأثر و تأثیرگذار بر این حوزه همواره تلاش نموده‌اند تا با برساخت هویت تا حد امکان بر روند تحولات آن تأثیرگذار باشند و محورهای شناختی و معرفتی خاصی را در آن پررنگ و برخی خصیصه‌های آن را کمرنگ نمایند. ماحصل شدت و ضعف عناصر هویتی در تاریخ معاصر را می‌توان چنین ارزیابی نمود که در دوره‌ی پهلوی، عناصر باستان‌گرایی و غرب‌گرایی پررنگ بوده است و در دوره‌ی جمهوری اسلامی ایران، عناصر اسلام‌گرایی و حدی از ایرانیت ممتاز شده‌اند و تقابل با غربی‌شدن را در پیش گرفته است. تأکید نامتوازن بر مؤلفه‌های هویتی، امکان بروز چالش هویت را در ایران فراهم نموده است که پیامد آن بروز ناهنجاری‌های فردی، اجتماعی و ملی شده و در خلال زمان نه تنها اثرات مثبتی برای فرهنگ و تمدن ملی در پی نخواهد داشت بلکه زمینه‌ساز خروج از خودآگاهی حاصله از انقلاب اسلامی و در نتیجه فرورفتن در گرداب ناکامی‌ها خواهد شد.

بر این اساس سؤال اصلی پژوهش به این صورت طرح می‌شود که چه سناریوهایی تعیین‌کننده وضعیت خروج از چالش هویت در ایران ۱۴۱۰ هستند؟ جهت پاسخگویی به این سؤال از روش تحقیق ترکیبی (کمی و کیفی) بهره‌مند شده‌ایم که ستون فقرات آن بر پایه مراحل هشتگانه سناریونگاری پیتر شوارتز است و همچنین جهت جمع‌آوری اطلاعات با ترکیبی از روش‌های اسنادی و پیمایشی همچون روش کتابخانه‌ای، روش دلفی‌فازی و تکنیک تجزیه و تحلیل مبتنی بر جداول ماتریس روابط متقابل و همچنین نرم‌افزارهای «میک‌مک» و «سناریو ویزارد» اقدام نمودیم. علاوه بر این، نوآوری و بدیع بودن این اثر در مقام مقایسه با ادبیات و آثار پیشین در این حوزه را می‌توان در اتخاذ رویکرد آینده‌پژوهانه به مقوله هویت و چالش‌های هویتی در ایران بشمار آورد.

پیشینه پژوهش

طبق بررسی‌های به عمل آمده از ادبیات نظری مرتبط با موضوع هویت و عوامل تأثیرگذار بر ازخودبیگانگی و چالش هویت، پیشران‌های مؤثر با اقتباس از منابع کتابخانه‌ای به

روش PEST (یک تحلیل از فاکتورهای سیاسی، اقتصادی، اجتماعی-فرهنگی، تکنولوژی و فناوریانه) شناسایی شد.

جدول شماره ۱: عوامل کلیدی تأثیرگذار بر چالش هویت در ایران

ردیف	شاخص	نوع	مراجع
۱	نظام انتخاباتی	سیاسی	سیف‌زاده و نوری اصل (۱۳۹۰)
۲	احزاب و تشکل‌های سیاسی	سیاسی	بدیع (۱۳۸۷)
۳	برجام و مسئله هسته‌ای	سیاسی	نیاکویی و قنادی (۱۳۹۶)
۴	شرق‌گرایی در نظام سیاسی	سیاسی	آدمی (۱۳۸۹)
۵	سطح مشروعیت	سیاسی	ملکی (۱۳۹۷)
۶	ثبات سیاسی	سیاسی	جلالی و غلامی (۱۳۸۹)
۷	فرهنگ مشارکت سیاسی	سیاسی	آلموند و وربا (۱۹۶۳): سارتوری (۱۹۸۷)
۸	سیاست‌های رسمی	سیاسی	بدیعی و عالم (۱۳۹۹)
۹	قوانین موضوعه و اسناد بالادستی	سیاسی	بدیعی و عالم (۱۳۹۹)
۱۰	تحول نظام آموزشی کشور	سیاسی	لقمان‌نیا و خامسان (۱۳۸۹)
۱۱	حقوق شهروندی	سیاسی	سیف‌زاده و نوری اصل (۱۳۹۰)
۱۲	تحریم‌ها و فشارهای غرب علیه ایران	اقتصادی	فشندی و قادری (۱۳۹۶)
۱۳	عدالت توزیعی	اقتصادی	رفیعی و حبیب‌زاده (۱۳۹۲)
۱۴	توسعه و کارآمدی	اقتصادی	عبوضی و هراتی (۱۳۸۸): ویلیامز (۱۹۶۳)
۱۵	قیمت نفت	اقتصادی	مصلی نژاد و شیخ‌زاده (۱۳۹۲)
۱۶	ارزهای دیجیتال	اقتصادی	ناصری فر (۱۳۹۸)
۱۷	اقتصاد مقاومتی	اقتصادی	ترتبی (۱۳۹۶)
۱۸	تولید ناخالص داخلی	اقتصادی	حسینی (۱۳۸۶)
۱۹	بحران انرژی	اقتصادی	خسروی پور و همکاران (۱۳۹۷)
۲۰	تورم	اقتصادی	قنبری (۱۳۹۰)
۲۱	رکود اقتصادی	اقتصادی	فرج‌زاده و نقیبی (۱۳۹۷) و خبرگان
۲۲	سیاست‌های پولی و مالی	اقتصادی	فرج‌زاده و نقیبی (۱۳۹۷) و خبرگان
۲۳	تحول دانش سیاسی و اجتماعی ملت	اجتماعی	گوتورو (۲۰۱۵)
۲۴	سکولاریسم	اجتماعی	پارسانیا (۱۳۸۵)
۲۵	پلورالیسم - تساهل و مدارا	اجتماعی	بشیریه (۱۳۹۲)
۲۶	سبک زندگی	اجتماعی	طلایی و همکاران (۱۳۹۳)

۲۷	هویت مذهبی	اجتماعی	زهیری (۱۳۸۹)
۲۸	هویت قومی	اجتماعی	احمدی (۱۳۸۳)
۲۹	هویت مدرن	اجتماعی	حاجیانی و درویشی (۱۳۹۲)
۳۰	شکاف‌های اجتماعی	اجتماعی	تاجیک (۱۳۸۱)
۳۱	امید به زندگی	اجتماعی	صفری شالی و طوافی (۱۳۹۷)
۳۲	تحول رسانه‌ای (توسعه فناوری دیجیتال و شبکه‌های اجتماعی)	فناوری و تکنولوژی	ربعی (۱۳۸۷)
۳۳	دسترسی به فناوری‌های نوین	فناوری و تکنولوژی	تاجیک (۱۳۸۷)

بررسی سوابق پژوهشی موضوع حاکی از فقدان رویکردی جامع در قبال مؤلفه‌های تأثیرگذار بر چالش هویت در ایران با رویکردی آینده‌پژوهانه و با تأکید بر پیشران‌های اثرگذار بر هویت ملی در ایران است، همچنین ارائه‌ی راهکارهایی جهت خروج از چالش هویت در ایران را می‌توان به‌عنوان نقاط تمایز این اثر با پژوهش‌های پیشین به‌شمار آورد.

روش تحقیق

روش تحقیق مورد استفاده در این پژوهش روش ترکیبی (کمی و کیفی) است که ستون فقرات آن را می‌توان مراحل هشتگانه‌ی سناریونگاری پیترو شوارتز عنوان داشت که عبارت‌اند از:

گام نخست: شناسایی موضوع یا تصمیم اصلی؛ گام دوم: شناسایی عوامل کلیدی؛ گام سوم: شناسایی پیشران‌های محیطی؛ گام چهارم: طبقه‌بندی روندهای عوامل کلیدی بر مبنای اهمیت و قطعیت؛ گام پنجم: منطق‌دهی به سناریوها؛ گام ششم: داستان‌واره‌ها؛ گام هفتم: مضامین و گام هشتم: شاخص‌های سناریوها.

همچنین جهت جمع‌آوری اطلاعات تلاش شد با ترکیبی از روش‌های اسنادی و پیمایشی همچون روش کتابخانه‌ای، روش دلفی‌فازی، تکنیک تجزیه و تحلیل مبتنی بر جداول ماتریس متقابل و همچنین نرم‌افزارهای «میک‌مک» و «سناریو ویزارد» بهره‌مند شویم که در زیر توضیحی در خصوص روش‌های مورد استفاده ارائه می‌نماییم.

روش دلفی‌فازی دارای مراحل متعددی است که به‌صورت خلاصه عبارت‌اند از: مرحله اول: شناسایی شاخص‌های پژوهش با استفاده از مرور جامع مبانی نظری پژوهش که در این مرحله ۳۱ عامل مورد شناسایی قرار گرفتند. مرحله دوم: جمع‌آوری

نظرهای متخصصان که در این راستا پنل نخبگان ۳۶ نفره متشکل از ۲۶ عضو هیئت علمی دانشگاه‌های کشور و ۱۰ فارغ‌التحصیل دکتری علوم سیاسی که دارای دانش و تجارب قابل اتکا در حوزه فرهنگ و هویت هستند انتخاب نمودیم و از خبرگان خواسته شد تا میزان اهمیت هر عامل را از ۱ تا ۵ به ترتیب درجه اهمیت امتیازبندی نموده و پس از احصاء اطلاعات و میانگین‌گیری از داده‌ها، مبتنی بر جدول ۲ اعداد فازی آن‌ها تعیین شد.

جدول شماره ۲: اعداد فازی مثلی

اعداد فازی مثلی	عبارات زبانی
(۷و۹و۱۰)	خیلی بااهمیت
(۵و۷و۹)	بااهمیت
(۳و۵و۷)	متوسط
(۱و۳و۵)	بی‌اهمیت
(۰و۱و۳)	خیلی بی‌اهمیت
(۰و۰و۰)	نظری ندارم

مرحله سوم: تأیید و غربالگری شاخص‌ها و مرحله چهارم اجماع و اتمام دلفی فازی است. پس از انجام فرایند سه مرحله‌ای پرسشنامه و احصاء نظرات متخصصان، اقدام به مقایسه مقدار ارزش اکتسابی هر شاخص با مقدار حد آستانه S نمودیم. این نکته حائز اهمیت است که مقدار حد آستانه با استنباط ذهنی تصمیم‌گیرنده معین می‌شود. در این پژوهش عدد ۶ به‌عنوان مقدار آستانه در نظر گرفته شده است و ۱۵ عامل با حد آستانه بالاتر از ۶ شناسایی شدند که دارای ارجحیت نسبت به سایر عوامل هستند. با توجه به اینکه از نرم‌افزار میک‌مک و سناریو ویزارد برای تجزیه و تحلیل داده‌ها استفاده شد، نوع پرسشنامه ماتریس اثرات متقابل تعیین و به پیمایش نظرات خبرگان پرداختیم. بهره‌مندی از این نرم‌افزار در راستای مشخص نمودن زنجیره‌های مهم وقایع احتمالی و اینکه تا چه حد وقوع هر رویداد احتمالی باعث تغییر در احتمال وقوع بقیه می‌شود مورد استفاده قرار گرفت (محمدپور و ابراهیم‌زاده، ۱۳۹۵: ۶). در این روند پانزده عامل کلیدی شناسایی شده در مرحله پیشین در قالب ماتریس جداول اثرات متقابل زوجی توسط جامعه آماری تحقیق (با توجه به محدودیت‌های پژوهش، در این مرحله از ۲۰ نفر از اعضای هیئت علمی و فارغ‌التحصیلان دکتری علوم سیاسی که در مراحل پیشین نیز همراهی نموده‌اند) تکمیل شد.

جهت عملیاتی نمودن پرسشنامه، روابط به صورت مقایسه‌ای زوجی و بررسی تأثیر متغیرهای موجود در سطرها بر متغیرهای موجود در ستون‌ها انجام شد؛ بدین ترتیب که متغیر سطرها تأثیرگذار و متغیر ستون‌ها تأثیرپذیرند (بهشتی و زالی، ۱۳۹۰: ۶۱)؛ و وزن‌دهی به متغیرها در قالب طیفی از اعداد ۳ تا ۳- (از خیلی تأثیرگذار تا خیلی تأثیرپذیر) سنجیده شد؛ بنابراین ۱۵ متغیر شناسایی شد که تشکیل‌دهنده یک ماتریس ۱۵×۱۵ است که در آن تأثیرات متغیرها بر یکدیگر مشخص شده است. نهایتاً با محاسبه اثرات مستقیم و غیرمستقیم حالت‌ها بر روی یکدیگر، سناریوهای سازگار پیش روی سیستم مورد مطالعه استخراج می‌شوند.

فرایند سناریونگاری وضعیت چالش هویت در ایران مبتنی بر مراحل هشتم پیتروشوارتز گام نخست: شناسایی موضوع یا تصمیم اصلی

با توجه به موضوع پژوهش در پی پاسخ به این سؤال هستیم که چه سناریوهایی جهت خروج از چالش هویت در ایران ۱۴۱۰ قابل ترسیم هستند؟

گام دوم: تعیین افق زمانی و جمع‌آوری اطلاعات

در این پژوهش بازه زمانی ۱۰ ساله (۱۴۰۰ تا ۱۴۱۰) محور اصلی مطالعه قرار گرفته است.

گام سوم: شناسایی نیروهای پیشران کلیدی

برای ارزیابی و سنجش عوامل کلیدی مرحله پیشین، پرسشنامه در سه مرحله در قالب روش دلفی‌فازی به پنل ۳۶ نفره خبرگان عرضه شد و از آن‌ها خواسته شد تا میزان اهمیت هر عامل را از ۱ تا ۵ تعیین نمایند که در نهایت، ۱۵ پیشران نهایی که اعداد فازی آن‌ها بالاتر از ۶ قرار گرفت و دارای ارجحیت نسبت به سایر پیشران‌ها بودند تعیین شد.

جدول شماره ۳: نیروهای پیشران کلیدی منتخب تأثیرگذار بر چالش هویت در ایران

تسهل و مدارا	تحول رسانه‌ای (توسعه فناوری و شبکه‌های اجتماعی)	تحریم و فشارهای غرب علیه ایران	شکاف‌های اجتماعی (نسلی - عاطفی - ارزشی)	قوانین موضوعی و اسناد بالادستی
حقوق شهروندی	تحول نظام آموزشی کشور	توسعه و کارآمدی	سطح مشروعیت	ثبات سیاسی
هویت مدرن	هویت مذهبی	امید به زندگی	عدالت توزیعی	فرهنگ مشارکت سیاسی

در ادامه به سبب محدودیت در دسترسی به پنل نخبگان، پرسشنامه‌ای در قالب جدول ماتریس روابط متقابل طراحی و به ۲۰ نفر از پنل نخبگان عرضه شد که پیشران‌ها و میانگین نتایج ماتریس روابط متقابل در قالب جدول ۴ آورده شده است.

جدول شماره ۴: میانگین پیشران‌های تأثیرگذار بر چالش هویت در ایران (۱۴۱۰-۱۴۰۰)

اثرپذیری پیشران‌ها	اثرگذاری پیشران‌ها	ثبات سیاسی	تحریم و فشارهای غرب علیه ایران	فرهنگ مشارکت سیاسی	سطح مشروعیت	عدالت توزیعی	قوانین موضوعی و اسناد بالادستی	حقوق شهروندی	تحول نظام آموزشی کشور	توسعه و کارآمدی	شکاف‌های اجتماعی (نسلی - عاطفی - ارزشی)	تساهل و مدارا	هویت مدرن	هویت مذهبی	امید به زندگی	تحول رسانه‌ای (توسعه فناوری دیجیتال و شبکه‌های اجتماعی)
		ثبات سیاسی	۰	۱	۲	۲	۱	۱	۱	۱	۲	۲	۲	۱	۱	۱
تحریم و فشارهای غرب علیه ایران	۲	۰	۱	۲	۲	۲	۲	۲	۱	۴	۴	۲	۲	۴	۲	۲
فرهنگ مشارکت سیاسی	۳	۱	۰	۳	۲	۲	۳	۳	۳	۳	۲	۳	۲	۲	۲	۲
سطح مشروعیت	۳	۱	۳	۰	۲	۲	۳	۲	۲	۴	۲	۲	۲	۲	۲	۲
عدالت توزیعی	۳	۲	۲	۳	۰	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۱	۱	۴	۱
قوانین موضوعی و اسناد بالادستی	۲	۲	۲	۲	۲	۰	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۱	۲	۱	۲
حقوق شهروندی	۲	۱	۳	۳	۳	۱	۰	۲	۲	۲	۱	۳	۳	۲	۳	۲
تحول نظام آموزشی کشور	۲	۱	۳	۳	۲	۲	۳	۰	۴	۲	۲	۴	۴	۲	۲	۲
توسعه و کارآمدی	۳	۱	۲	۳	۲	۲	۲	۳	۰	۱	۳	۲	۲	۲	۳	۴
شکاف‌های اجتماعی (نسلی - عاطفی - ارزشی)	۲	۲	۱	۲	۱	۱	۱	۱	۱	۰	۲	۳	۲	۱	۲	۲
تساهل و مدارا	۲	۱	۳	۳	۱	۲	۳	۲	۲	۲	۲	۰	۳	۲	۳	۴
هویت مدرن	۲	۲	۲	۲	۱	۱	۳	۲	۲	۳	۳	۰	۱	۱	۱	۳
هویت مذهبی	۲	۲	۲	۳	۱	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۱	۱	۰	۲	۱
امید به زندگی	۲	۱	۳	۳	۱	۱	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۰	۲
تحول رسانه‌ای (توسعه فناوری دیجیتال و شبکه‌های اجتماعی)	۲	۳	۳	۲	۲	۲	۳	۲	۲	۳	۳	۳	۲	۳	۳	۰

گام چهارم: آشکارسازی عناصر نسبتاً معین و گام پنجم: شناسایی عدم قطعیت‌های کلیدی در این مرحله جهت آشکارسازی مهم‌ترین عناصر و عدم قطعیت‌های کلیدی از پندل نخبگان خواسته شد که به پرسشنامه‌ای که به صورت جدول تحلیل تأثیرات متقابل تنظیم

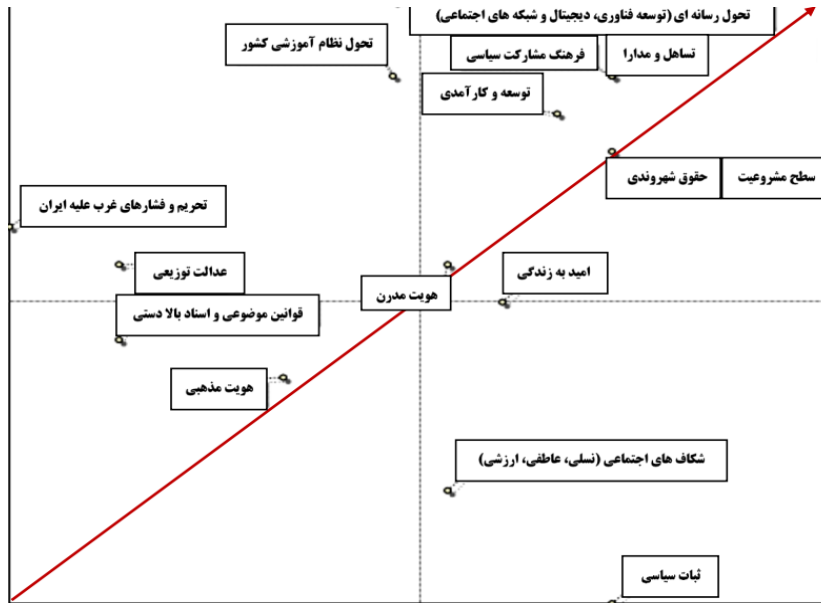

شده است پاسخ دهند و نتایج به دست آمده را با استفاده از نرم افزار آینده پژوهی «میک مک» مورد تحلیل قرار دادیم که درجه اثرگذاری و اثرپذیری عوامل مشخص شد. در جدول ۵ پیشران‌های تأثیرگذار و تأثیرپذیر بر چالش هویت در ایران ۱۴۱۰ رتبه‌بندی شده است که نتایج حاصله نشان می‌دهد پیشران‌های ۱ تا ۵ از بیشترین اثرگذاری برخوردار هستند.

جدول شماره ۵: امتیاز تأثیرگذاری و تأثیرپذیری عوامل به صورت مستقیم و غیرمستقیم

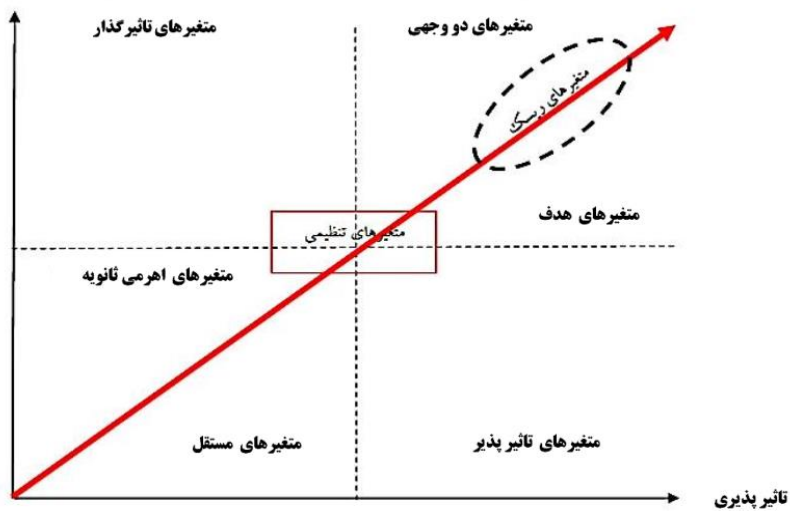
رتبه	عامل	تأثیرگذاری مستقیم	عامل	تأثیرپذیری مستقیم	عامل	تأثیرپذیری غیرمستقیم
۱	تحول رسانه‌ای	۸۱۰	سطح مشروعیت	۸۳۳	تحول رسانه‌ای	۷۹۹
۲	فرهنگ مشارکت	۷۶۳	ثبات سیاسی	۷۴۰	تساهل و مدارا	۷۶۸
۳	تحول آموزش	۷۶۳	فرهنگ مشارکت	۷۴۰	تحول آموزش	۷۶۶
۴	تساهل و مدارا	۷۶۳	حقوق شهروندی	۷۴۰	فرهنگ مشارکت	۷۶۰
۵	توسعه و کارآمدی	۷۴۰	تساهل و مدارا	۷۴۰	توسعه و کارآمدی	۷۴۲
۶	سطح مشروعیت	۷۱۷	توسعه و کارآمدی	۷۱۷	حقوق شهروندی	۷۲۴
۷	حقوق شهروندی	۷۱۷	امید به زندگی	۶۹۴	سطح مشروعیت	۷۱۲
۸	تحریم	۶۷۱	شکاف اجتماعی	۶۷۱	هویت مدرن	۶۵۸
۹	عدالت توزیعی	۶۴۸	هویت مدرن	۶۷۱	تحریم	۶۵۶
۱۰	هویت مدرن	۶۴۸	تحول آموزش	۶۴۸	عدالت توزیعی	۶۳۹
۱۱	امید به زندگی	۶۲۵	تحول رسانه‌ای	۶۴۸	امید به زندگی	۶۳۲
۱۲	قوانین	۶۰۱	هویت مذهبی	۶۰۱	قوانین	۶۰۴
۱۳	هویت مذهبی	۵۷۸	عدالت توزیعی	۵۳۲	هویت مذهبی	۵۷۷
۱۴	شکاف اجتماعی	۵۰۹	قوانین	۵۳۲	شکاف اجتماعی	۵۱۰
۱۵	ثبات سیاسی	۴۳۹	تحریم	۴۸۶	ثبات سیاسی	۴۴۶

بر اساس تعریف و تفسیر متغیرها در نمودار میک مک، موقعیت و وضعیت هر یک از عوامل کلیدی مؤثر بر چالش هویت بر اساس نحوه قرارگیری متغیرها ارائه شده است که در نهایت نشان‌دهنده مهم‌ترین عدم قطعیت‌های تأثیرگذار بر چالش هویت در ایران هستند و نتیجه آن در شکل ۱ نشان داده شده است.

شکل شماره ۱: نمودار وضعیت عوامل کلیدی در خروجی نرم افزار میک مک

تأثیر گذاری

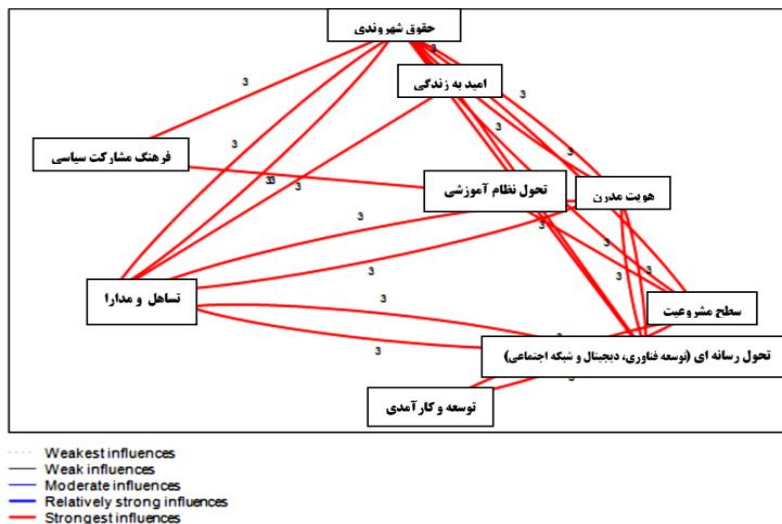

شکل شماره ۲: مکان یابی توزیع پیشرانها

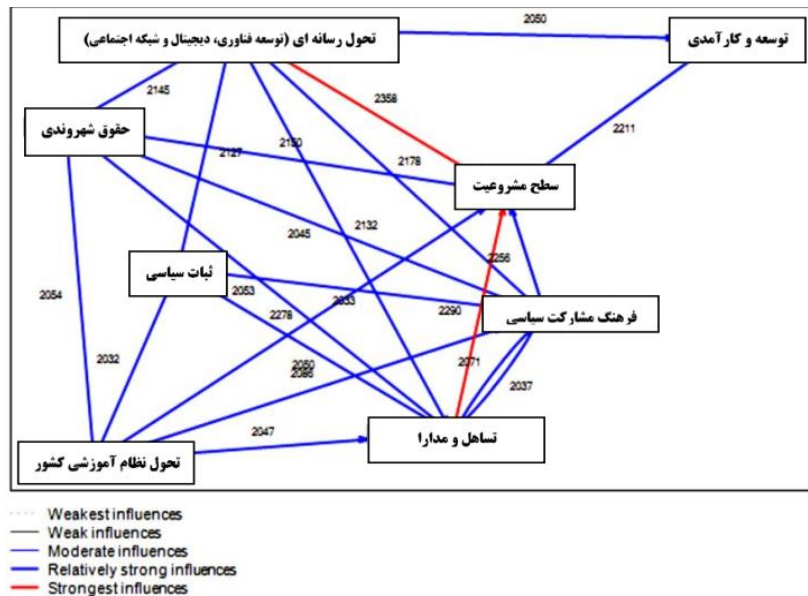

جدول شماره ۶: وضعیت هریک از متغیرها بر اساس تحلیل در نرم افزار میک مک

ردیف	نوع متغیر	متغیر
۱	تأثیرگذار	تحول رسانه‌ای (توسعه فناوری، دیجیتال و شبکه‌های اجتماعی)
		تحول نظام آموزشی کشور
		تحریم و فشارهای غرب علیه ایران
		عدالت توزیعی
۲	دو وجهی	حقوق شهروندی
۳	ریسک	تساهل و مدارا
		فرهنگ مشارکت سیاسی
		توسعه و کارآمدی
۴	هدف	سطح مشروعیت
۵	تأثیرپذیر	شکاف‌های اجتماعی (نسلی - عاطفی - ارزشی)
		ثبات سیاسی
۶	مستقل	-
۷	تنظیمی	امید به زندگی
		هویت مدرن
۸	اهرمی	هویت مذهبی
		قوانین موضوعه و اسناد بالادستی

شکل شماره ۳: نمودار تأثیرات مستقیم بسیار قوی بین متغیرهای کلیدی

شکل شماره ۴: نمودار تأثیرات غیرمستقیم (تأثیرات بسیار ضعیف تا بسیار قوی)

در نهایت از میان ۱۵ عامل کلیدی اولیه، ۵ پیشران ۱: تحوّل رسانه‌ای ۲: تحوّل نظام آموزشی ۳: تساهل-مدارا ۴: فرهنگ مشارکت سیاسی ۵: توسعه و کارآمدی دارای بیشترین عدم قطعیت در حوزه تأثیرگذاری بر وضعیت خروج از چالش هویت در ایران ۱۴۱۰ هستند.

پیشران‌های کلیدی تأثیرگذار بر چالش هویت در ایران ۱۴۱۰ تحوّل رسانه‌ای

در دوره پیش از گسترش رسانه‌های نوین، شاهد تسلط و احاطه قدرت رسانه‌های دولتی هستیم که از این طریق فرایند انتقال ارزش‌ها و هنجارها و سنت‌ها و ترسیم هویت ملی میسر می‌نمود. علی‌رغم این امر، با ورود به عصر تکنولوژی و فناوری‌های نوین سرعت تحوّل‌پذیری فرهنگ و ارزش‌ها افزایش یافته (ربیعی، ۱۳۸۷: ۱۵۱) و درعین حال با قدرت‌نمایی رسانه‌های نوین (درحالی‌که غرب حاکم بر جریان بین‌المللی اخبار است) و در شرایطی که جوامع امروزی در تمامی مرزهای هویتی و کانال‌های سنتی هویت‌یابی مثل خانواده، محله، قومیت و ملیت و مذهب به شدت نفوذپذیر شده‌اند، ترسیم هویت منسجم برای نیروهای اجتماعی امری دشوار ارزیابی می‌شود (شکوری و رفعت‌جاه، ۱۳۸۷: ۷).

همچنین تکنولوژی و رسانه‌های نوین پارادایمی را ایجاد نموده که در آن شاهد یک جریان جهانی شدن مجازی در کنار جریان جهانی شدن در جهان واقعی هستیم (عاملی، ۱۳۸۲: ۱۷۰). این دوجهان به نوعی دائماً در حال ایجاد تغییر در باورها، انگاره‌ها، عقاید، ارزش‌ها، چشم‌داشت‌ها و حتی نیازها هستند (ریبیعی، ۱۳۸۷: ۱۶۱). این تغییرات از طریق ایجاد نمادها و واژه‌ها، به پدیده‌ها و حوادث و رفتارها و کردارها، محتوا و معنای خاص را به مصرف‌کنندگان اعطا می‌کنند که یا می‌تواند افراد را از گزند چالش‌های هویتی برهانند یا در معرض و مسیر چنین چالش‌هایی قرار دهند؛ به بیان دیگر، رسانه‌ها می‌توانند نظم جامعه، احساس آرامش و ثبات روانی، شخصیتی و هویتی افراد را تقویت یا تضعیف کنند. در این راستا رویکردهای مختلفی در قبال چنین تحوّل رسانه‌ای در کشورهای در حال توسعه به وجود آمده است. برخی با رویکرد سنتی و متعارضانه و تهدیدمحور به مقوله تحوّل رسانه‌های نوین نگرسته و کنترل و سختگیری را مشی عملیاتی خویش جهت مواجهه با آن قرار داده‌اند و برخی با تأکید بر ماهیت عدم کنترل‌شوندگی رسانه‌های نوین با اتخاذ رویکردی فرصت‌محور و تعامل‌محور در پی بهره‌مندی از مواهب و امتیازات رسانه‌ها برآمده‌اند و آگاهی بخشی به نیروهای اجتماعی در جهت بهره‌مندی هدفمند از رسانه‌های نوین و همچنین تعامل فرهنگی و هویتی را در پیش گرفته‌اند.

با توجه به رویکرد تعامل‌گرایانه امام‌خمینی در قبال تکنولوژی و دستاوردهای نوین که معتقدند «تمام آثار تجدد و تمدن در اسلام مجاز است مگر آن‌هایی که فساد اخلاق بیاورند، فساد عفت بیاورند» (امام‌خمینی، ج ۵، ۱۳۷۸: ۲۶۲). نیاز است که میان ارزش‌ها و هنجارهای لیبرالی و غربی با تکنولوژی و دستاوردهای فنی آن تفکیک قائل شد و رویکردی به‌دوراز وادادگی و تعامل‌محورانه را اقتباس نمود. چراکه اگر نظام اجتماعی سنتی در فرایند زمینه‌سازی کسب هویت اجتماعی آحاد خود نتواند مؤلفه‌های هویتی خویش را برای اعضا ساخته و درونی کند و برخورد تهدیدمحور نسبت به رسانه‌های نوین داشته باشد، افراد نسبت به نظام اجتماعی خود احساس بی‌هویتی خواهند کرد و در نتیجه برای جبران هویت اجتماعی از دست‌رفته، به منابع دیگری که در فضای زندگی پیرامون آن‌ها در دسترس است رجوع خواهند کرد. در این صورت، گرایش‌های ایستاری، کنشی و نمادی آن‌ها نیز متناسب با الگوهای «غیر» شکل خواهد گرفت (تاجیک، ۱۳۸۷: ۷۹-۸۲).

تحوّل نظام آموزشی

یکی از اساسی‌ترین رسالت‌های نظام آموزشی القا و تنفیذ هویت ملی در جریان تربیت است، بدون اینکه مانعی برای رشد و بالندگی فردی، گروهی و قومی باشد (لقمان‌نیا،

۱۳۸۹: ۱۵۱). آموزش و پرورش قطعاً نقش تعیین‌کننده‌ای در مشارکت مردم در زمینه‌های اجتماعی و فرهنگی به‌عنوان شهروند و ترسیم هویت ملی دارد. آیت‌الله خامنه‌ای در این ارتباط معتقدند که نظام آموزش و پرورش در ایران یک نظام تقلیدی و کهنه است و نیازها و سنت‌های کشور که می‌تواند متکی بر سنت‌ها و تجارب باشد در آن در نظر گرفته نشده است (خامنه‌ای، ۱۳۸۸)؛ و با دخیل نمودن ارزش‌های اسلامی-ایرانی در امر آموزش و با اتکا به ارزش‌ها و تجارب بومی و سنتی خویش می‌توان امکان تقویت دموکراسی و مشارکت مردم و پویایی را فراهم نمود.

بر این اساس می‌توان عنوان داشت که با ظهور رسانه‌های نوین لزوماً فرآیند آموزش سنتی و فیزیکی نهادمحور، داده‌محور و یک‌سویه به چالش کشیده شده است و آموزش فیزیکی-مجازی، گفتگو محور، فرانهادی ظهور یافته است و آن را نمی‌توان محصور در زمان و مکان و تصدی‌گری دولتی ارزیابی نمود. همچنین حجم اطلاعات و دانش در گردش گسترش یافته است و در فرآیند آموزش و تربیت نیازمند به‌روزرسانی دوره‌ای و چرخشی محتوایی و شکلی اطلاعات و دانش انتقالی هستیم که ضمن توجه به نیازهای روزآمد نسل جوان امکان ترسیم و ترویج ارزش‌های هویت ملی در عصر بمباران اطلاعاتی و تکثر هویتی در فرآیند آموزش فراهم شود (جهانیان و محجوبی، ۱۳۹۰: ۱۸۹). برای مثال می‌توان عنوان داشت که در «برنامه تنظیم‌شده یونسکو، میهن‌دوستی در زمره ارزش‌های اصلی با مرکزیت شأن انسانی است که در قالب همبستگی ملی، احترام به فرهنگ خودی و فرهنگ دیگران، ارزش‌گذاری به میراث ملی، تعلیمات مذهبی و مسئولیت‌های اجتماعی، از اهداف برنامه‌های درسی شمرده شده. تمرین‌های ویژه در سال‌های اولیه دوره آموزش عمومی در حوزه‌های مختلف درس تحقق می‌یابد» (شکیبیانی، ۱۳۸۳: ۸۶). چنین رویکردی را می‌توان در قالب اندیشه‌های جامعیت‌گرایانه ارزیابی نمود (بشیریه، ۱۳۸۱: ۱۱۹). در قالب برنامه‌ریزی‌های آموزشی موردتوجه قرار می‌گیرد. از سوی دیگر رویکردهای متمایز سنتی نیز قرار دارند که با اتخاذ نگرشی غیرجامع در قبال فرآیند آموزش و پرورش از عناصر و مؤلفه‌های متنوع هویت‌ساز، بر موارد مشخص تأکید می‌نمایند و سایر موارد را مورد توجه قرار نمی‌دهند.

بر این اساس عدم توافق در مؤلفه‌های هویت ملی و جایابی آن در درون نظام آموزشی در قالب رویکردی متحدانه منبعث از فرهنگ مطلوب و فراگیر امکان بروز چالش هویت را تقویت می‌نماید (لقمان‌نیا، ۱۳۸۹: ۱۵۶).

تساهل و مدارا

برخلاف انحصارگرایان که باورهای خویش را درست، جهانی، قابل تعمیم به همه زمان‌ها و مکان‌ها ارزیابی می‌نمایند و مخالفان کلی و جزئی با باورهایشان را به‌عنوان «غیر/دیگری» شناسانده و تعصب و خشونت در قبال آنان را جایز می‌شمارند (کرفت، ۲۰۱۲: ۱۰-۲۳). در سمتی دیگر با اتخاذ رویکرد تساهل‌گرا و مدارامحور می‌توان بر نقاط مشترک تکیه نمود (حیدری و همکاران، ۱۳۸۱: ۱) و شاهد جلوگیری از بی‌عدالتی، تبعیض و نابرابری و ایجاد ثبات، همزیستی مسالمت‌آمیز، مفاهمه، اعتماد متقابل، مشروعیت، امنیت، مشارکت و رقابت باشیم (سینایی و ابراهیم‌آبادی، ۱۳۸۴: ۱۲۱).

اگرچه لازم به ذکر است که تساهل و مدارا در اینجا به‌مثابه تاکتیک در حوزه عمل پذیرفتنی است و نه به‌مثابه «تصالح بر اصول و پذیرش تکثرگرایی و تساهل‌گرایی معرفتی»؛ که در این باب آیت‌الله مطهری عنوان می‌دارند که تلازمی بین «تکثرگرایی معرفتی» - حقانیت همه اندیشه‌ها- و «تکثرگرایی اجتماعی» وجود ندارد و می‌توان با نفی تکثرگرایی معرفتی، به تکثرگرایی یا تساهل‌گرایی اجتماعی حرمت نهاد و در عین کامل‌ترین دانستن دین اسلام و برخورداری نسبی سایر مذاهب و فرهنگ‌ها از حقایق و راستی‌ها، در صحنه زندگی اجتماعی با آنان با تساهل و مدارا رفتار نمود و درصدد حذف آنان نبود. مشروط به آن‌که آن‌ها نیز نظام اسلامی را بپذیرند و از در توطئه و نیرنگ وارد نشوند (مطهری، ۱۳۷۸: ۲۶۱). بر این اساس اگرچه اعضای جامعه از اقوام، مذاهب، زبان‌ها و نژاد و رنگ‌های متنوعی تشکیل می‌شوند؛ باین‌وجود ماحصل اتخاذ رویکرد تکثرگرایانه یا تساهل‌گرایانه اجتماعی که به حقوق انسانی افراد در قالب شهروند و حقوق شهروندی توجه می‌نماید ارزشمند بازنمایی می‌شود (موسوی و موسوی، ۱۳۹۹: ۱۰۷).

در صورتی‌که در جامعه‌ای تساهل و مدارا به رسمیت شناخته شود می‌توان انتظار داشت که از طریق ایجاد اجتماع ملی، اجتماعی که افراد تشکیل‌دهنده‌ی آن خود را عضو و به معنایی «شهروند» آن جامعه بدانند، احساس تعلق افراد یک جامعه نسبت به تاریخ، مذهب، آداب و رسوم، مفاخر و ارزش‌های یک جامعه زمینه ایجاد انسجام اجتماعی را فراهم می‌آورد تا امر مقاومت جامعه در برابر آسیب‌ها و مسائل متعدد را افزایش دهد و در عین حال پذیرش سختی‌ها و تحمل اجتماعی را بالا برد (قایدگیوی و همکاران، ۱۳۹۸: ۸۲-۸۱).

فرهنگ مشارکت سیاسی

فرهنگ سیاسی الگوی نگرش‌های فردی و جهت‌گیری‌های سیاسی در میان اعضای یک نظام سیاسی است و مفاهیمی چون «قدرت»، «آزادی»، «مشروعیت»، «عدالت»، «برابری»، «مشارکت»، «دولت»، «شهروند»، «حقوق اساسی» و دیگر پدیده‌های مطرح در قلمرو سیاست مورد توجه قرار می‌گیرند (سینایی و ابراهیم‌آبادی، ۱۳۸۴: ۱۱۴). بر این اساس سه نوع فرهنگ سیاسی قابل ترسیم است: اول؛ فرهنگ سیاسی محدود که افراد جامعه هیچ آگاهی درباره نظام سیاسی ندارند و همچنین افراد نقشی را برای خود در تصمیم‌گیری‌ها قائل نیستند و هیچ‌گونه مشارکت سیاسی در آن‌ها وجود ندارد، دوم؛ فرهنگ سیاسی تبعی علی‌رغم اینکه افراد درباره نظام سیاسی و فرایندهای آن آگاهی دارند و از تأثیر تصمیمات سیاسی نیز مطلع هستند، ولی در فرایندهای سیاست‌گذاری نقش تعیین‌کننده‌ای ندارند و سوم؛ فرهنگ سیاسی مشارکتی است، شهروندان در این نوع فرهنگ از حقوق و تکالیفشان آگاهی دارند. سطح آگاهی‌های افراد از نظام سیاسی بسیار بالاست و مردم در تصمیم‌گیری‌های سیاسی حضوری نسبی دارند و در مورد رفتارهای نخبگان سیاسی آگاهی توأم با حساسیت دارند. در چارچوب هریک از فرهنگ‌های سیاسی است که جامعه امکان بهره‌مندی از شهروندان آگاه و فعال یا ناآگاه و منفعل را به دست می‌آورد که مطالبه‌گر یا تابع‌اند و زمینه تقویت یا بروز چالش هویت را فراهم می‌نمایند (محبی، ۱۳۸۵: ۱۲۸-۱۲۷).

با توجه به موارد یادشده به هر میزان که فرهنگ سیاسی مشارکتی در جامعه تقویت و رشد یابد شاهد شکل‌گیری شهروندان آگاه هستیم که افراد از دروندادها و بروندادهای نظام سیاسی مطلع هستند و از حقوق و وظایف خود آگاهی دارند (رهبرقاضی، ۱۳۹۵: ۱۱۵)؛ همچنین نظام سیاسی از طریق تعلیم و تربیت سیاسی و در فرایند جامعه‌پذیری سیاسی، به رفتار و شعور سیاسی اجتماعی افراد شکل می‌دهد (گوترو، ۲۰۱۵: ۸۵).

همچنین است که در فرهنگ اسلامی منشأ ارزش، خداوند است اما تحقق عینیت آن در جهان خارج، محتاج تلاش و توافق شهروندان است. بدون مشارکت فعال سیاسی و اجتماعی افراد، نمی‌توان ارزش‌های الهی را پیاده کرد. اگر از مردم سالاری دینی بحث می‌شود، دقیقاً الگویی مدنظر است که برپایه اسلام ناب در جامعه متجلی گردیده است و محورهایی که بیانگر این چنین مشارکت مردم باشند را می‌توان مؤلفه‌های فرهنگ سیاسی مشارکتی در اسلام در نظر گرفت (عیوضی، ۱۳۸۹: ۲۹۴). همچنین در قالب

تصمیم‌سازی‌های نظام سیاسی لازم است خبرگان اجرایی به ضرورت تعامل انتقادی- تفاهمی در رفتار سیاسی پی ببرند و الگوی همکارانه را جایگزین الگوی رقابتی و اقتدارگرایانه نمایند (کریمی‌مله و پارسا، ۱۳۹۸: ۱۴).

توسعه و کارآمدی

تغییر و تحول به‌عنوان شاکله مفهوم توسعه مورد توجه قرار می‌گیرد، با این وجود تحولاتی که الگوهای توسعه به آن‌ها توجه می‌نمایند عمدتاً مخلوق اجتماع و ارزش‌های حاکم بر هر جامعه‌ای است و این مخلوق در همه‌جا قادر به زیست نیست و یا به عبارتی کارآمدی‌اش منطبق بر جامعه مادر در جامعه میزبان نخواهد بود (نظرپور، ۱۳۷۸: ۸۷). چراکه هرگاه ارزش‌های جدید در جامعه وارد شود و به دنبال نهادینه‌کردن خود باشد، تضادی میان ارزش‌های جدید و قدیم ایجاد خواهد شد. بدین ترتیب زمانی که ارزش‌های جدید بتواند به مقابله با ارزش‌های قدیم بپردازد، ممکن است فرهنگ جامعه را دستخوش تحولاتی نموده و درنهایت هویت فرهنگی جامعه را با چالش مواجه سازد و در صورت حل نشدن این چالش، بستری برای تبدیل آن به بحران و تهدید فراهم خواهد شد (ویلیامز، ۱۹۶۳: ۴۴).

در سالیان اخیر جامعه ایران با ارزش‌ها و الگوهای توسعه‌ی برون‌زای غربی که شاخصه اصلی آن تأکید بر مادی‌گرایی و تعبذگریزی در مقابل نگاه‌های دینی، الهی است مواجه است (سریع‌القلم، ۱۳۷۲: ۵۱-۵۰) و با توجه به اینکه توسعه هرگز نمی‌تواند در اهداف، قانونمندی‌ها، برنامه‌ریزی‌ها و سیاست‌گذاری‌ها و راهبردهای خود مستقل از ارزش‌ها بروز و ظهور نماید بهره‌مندی از اصول و قواعد توسعه‌ی برون‌زا امکان ایجاد چالش هویتی را فراهم می‌نماید (عیوضی، ۱۳۸۸: ۱۲۶-۱۱۹). بر این اساس در ایران تأکید بر هویت فرهنگی شرط لازم حاکمیت و استقلال و شکوفایی توانایی‌های فردی و توسعه هماهنگ است.

تأکید بر حفظ هویت فرهنگی با رد هرگونه تقلید شیوه‌های فکری و عملی بیگانه، امکان‌پذیر است. هویت فرهنگی به معنای دفاع از سنت‌ها و تاریخ و ارزش‌های اخلاقی و حفظ میراث نیاکان است. هویت فرهنگی در ارتباط و تماس با سنت‌ها و ارزش‌های ملل دیگر نو و غنی می‌شود، امکان تعالی و شکوفایی انسان را افزایش می‌دهد و از فرایند و شدت چالش هویت در جوامع می‌کاهد (سریع‌القلم، ۱۳۷۵: ۵۰). بر این اساس به هر میزان که توسعه و کارآیی متوازن در کشور ایجاد شود امکان دستیابی به عدالت اجتماعی، جامعیت‌گرایی فرهنگی و هویتی میسر می‌شود و هر آنچه به سمت توسعه

نامتوازن در ابعاد سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و هویتی حرکت نماییم، شاهد تقویت چالش‌های هویتی خواهیم بود.

گام ششم و هفتم و هشتم: تدوین و تحلیل و تعیین شاخص‌های سناریوها

در گام ششم با توجه به روند پژوهی پیشین و جزئیات مرتبط با موضوع اصلی، سناریوهای اصلی به تصویر کشیده می‌شوند. در گام هفتم: بعد از تبیین سناریوها با رجوع به موضوع و هدف اصلی پژوهش، مطلوبیت هر یک از سناریوها با توجه به ایده اصلی پژوهش، مورد بررسی قرار می‌گیرد. در گام هشتم علائم راهنمایی تعیین می‌شود که به واسطه نظارت بر روند تحقق آن‌ها بتوان نزدیک شدن به یک سناریو را تشخیص داد.

در این راستا با مراجعه به پنل خبرگان از آن‌ها خواسته شد که حالت‌های مختلف پیشران‌های منتخب (توصیفگرها) را تعیین نمایند و در قالب ماتریس روابط زوجی ارتباط میان آن‌ها را در قالب طیفی از ۳+ تا ۳- (از بیشترین اثرگذاری تا کمترین اثرگذاری) امتیازدهی نمایند و پس از آن اطلاعات وارد نرم‌افزار سناریو ویزارد گردید (جدول ۷). با اتکا به نتایج حاصل از نرم‌افزار، ۱۴ سناریو احصا شد که ۳ سناریو با بیشترین امتیاز اثرگذاری و پایداری مورد شناسایی قرار گرفت که در قالب جدول ۸ آورده شده است.

جدول شماره ۷: ماتریس تحلیل آثار متقابل میان عدم قطعیت‌های اصلی از پیشران‌های منتخب

توصیف‌گر:	متغیر													
	E			D			C			B			A	
عدم قطعیت‌ها	E2	E1	D3	D2	D1	C3	C2	C1	B3	B2	B1	A3	A2	A1
A- تحول رسانه‌ای	-۱	۱	-۲	۱	۲	-۲	-۲	۲	-۲	۱	۲			
	-۱	۱	-۱	۱	۱	-۱	-۱	۱	-۱	۱	۱			
	۱	-۱	۳	۱	-۳	۱	۱	-۱	۲	۱	-۲			
B- تساهل و مدارا	-۱	۱	-۳	۱	۳	-۲	-۲	۲				-۱	۰	۱
	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰				-۱	۰	۱

۱	-۱	۳	۱	-۳	۲	۲	-۲				۲	۰	-۲	B3- انحصارگرایی تک‌ساحتی		
-۳	۳	-۲	۰	۲					-۲	۰	۲	-۱	۱	C1- تحول نظام آموزشی مبتنی بر به رسمیت شناختن هویت‌ها	C- تحول نظام آموزشی	
-۲	۲	-۲	۰	۲					۱	۰	-۱	۲	۰	-۲		C2- تحول نظام آموزشی با تأکید بر هویت دوگانه ایرانی-اسلامی
-۳	۲	-۳	۰	۲					۱	-۱	-۳	۱	۰	-۱		C3- تحول نظام آموزشی با تأکید بر هویت تک‌ساحتی
-۲	۲				-۲	-۲	۲	-۳	۱	۳	-۳	۱	۳	D1- تقویت فرهنگ سیاسی مشارکتی (شهروندان تأثیرگذار)	D- فرهنگ سیاسی	
-۱	۱				۱	۱	-۱	۲	۱	-۲	۲	۱	-۲	D2- تضعیف فرهنگ سیاسی مشارکتی (شهروندان تأثیرپذیر و آگاه)		
۱	-۱				۲	۲	-۲	۲	۰	-۲	۳	۱	-۳	D3- تقویت فرهنگ سیاسی تبعی (توده‌های تأثیرپذیر)		
		-۱	۰	۱	-۱	-۱	۱	-۱	۰	۱	-۱	۰	۱	E1- تقویت کارآمدی و توسعه پایدار	E- توسعه و کارآمدی	
				-۱	۱	۱	-۱	۱	۰	-۱	-۱	۰	۱	E2- ناکارآمدی و کمتر توسعه‌یافتگی یا توسعه غیرمتوازن		

جدول شماره ۸: میزان تأثیر و پایداری عدم قطعیت‌ها در هر سناریو

سناریو	وضعیت	ارزش پایداری	میزان تأثیر کل
سناریو ۱	تحول رسانه‌ای: دسترسی آسان به تکنولوژی و رسانه‌های نوین تساهل و مدارا: تقویت تساهل و مدارا تحول نظام آموزشی: تحول نظام آموزشی مبتنی بر به رسمیت شناختن هویت‌ها فرهنگ سیاسی: تقویت فرهنگ سیاسی مشارکتی (شهروندان تأثیرگذار) توسعه و کارآمدی: تقویت کارآمدی و توسعه پایدار	۳	۳۷
سناریو ۲	تحول رسانه‌ای: دسترسی کنترل شده و سخت به تکنولوژی و رسانه‌های نوین	۴	۲۴

		تساهل و مدارا: انحصارگرایی، تک‌ساحتی تحوک نظام آموزشی: تحوک نظام آموزشی با تأکید بر هویت تک‌ساحتی فرهنگ سیاسی: تقویت فرهنگ سیاسی تبعی (توده‌های تأثیرپذیر) توسعه و کارآمدی: کمتر توسعه‌یافتگی یا توسعه غیرمتوازن	
۷	۲-	تحوک رسانه‌ای: کشمکش در بهره‌مندی از رسانه‌های آزاد و دولتی تساهل و مدارا: تقابل با نمادها و ارزش‌ها غربی و ترویج ارزشها و المان‌های مؤتلفه اسلامی-ایرانی تحوک نظام آموزشی: تحوک نظام آموزشی با تأکید بر هویت دوگانه ایرانی-اسلامی فرهنگ سیاسی: تضعیف فرهنگ سیاسی مشارکتی (شهروندان تأثیرپذیر و آگاه) توسعه و کارآمدی: تقویت کارآمدی و توسعه پایدار	سناریو ۳

سناریوهای احصا شده عبارت‌اند از:

سناریوی اول: سناریوی جامعیت‌گرایانه (سناریوی مطلوب و خوش‌بینانه)؛

سناریوی دوم: سناریوی انحصارگرایانه (سناریوی بدبینانه)؛

سناریوی سوم: سناریوی پایدار یا تداوم وضع موجود؛ (سناریوی ممکن).

بحث و نتیجه‌گیری

پس از تدوین سناریوها باید به تصمیم‌شناسایی شده در گام اول بازگشت. باید دید که عملکرد تصمیم ما که همانا شناسایی وضعیت آینده چالش هویت در ایران بود، در هر یک از سناریوها چگونه ظهور به نظر می‌رسد.

سناریوی اول: سناریوی جامعیت‌گرایانه

منطق سناریوی جامعیت‌گرایی بر این اساس استوار است که بروز چالش هویت در ایران زمینه‌ساز انفکاک ارزشی، هنجاری و فرهنگی و از خودبیگانگی جامعه می‌شود و در این راستا نیازمند اتخاذ تمهیداتی هستیم که بر اساس آن حدی از وفاق و پیمایش ملی در جامعه ایجاد شده و همچنین قطر دایره درون‌گفتمانی را وسیع‌تر ترسیم نماییم که امکان شمولیت بیشتری حاصل شود.

در این سناریو از طریق ایجاد سهولت در بهره‌مندی آزادانه از رسانه‌های نوین تلاش می‌شود با اتخاذ روحیه تساهل و مدارا و ایجاد فضای گفتمانی و دیالوگ‌محور، پیوند میان عناصر مثبت و متنوع هویتی ایرانیان ایجاد شود. همچنین دو عنصر مهم تحوک

نظام آموزشی و فرهنگ سیاسی مشارکتی مبتنی بر پایگاه هویت‌ها تحقق این امکان را فراهم می‌نماید. در روند تاریخی نظام آموزشی در ایران سیستم نهادمحور، معلم‌محور، داده‌محور و کتاب‌محور قرار گرفته است که از طریق جامعیت‌گرایی در نظام آموزشی می‌تواند پیامدهای چالش هویت در ایران را تضعیف نماید. همچنین در این سناریو نقش جامعه و افراد به صورت توأمان حائز اهمیت است و نگاه به جامعه مبتنی بر ترسیم «شهروندان آگاه تأثیرگذار» است که در آن تلاش می‌شود در فرایند جامعه‌پذیری اجتماعی و سیاسی، فرهنگ سیاسی مشارکتی را در راستای مشارکت آحاد مردم در تعیین سرنوشت خویشتن تقویت نمایند.

همچنین با تحقق چنین اموری شاهد شکل‌گیری توسعه متوازن خواهیم بود. از طرفی نیز بن‌مایه هویت‌های اجتماعی فرهنگ بوده و بر اساس آن مفهومی به نام هویت فرهنگی نیز قابل احصاء است که در آن افراد خود را متعلق به فرهنگی خاص دانسته و حرکت روبه‌جلو و پیشرفت خود را بر اساس آن تعریف می‌نمایند. در این چارچوب لزوم دستیابی به توسعه برای خروج از چالش هویت نیز حائز اهمیت است، توسعه‌ای متوازن و پایدار و بومی. روی هم‌رفته می‌توان عنوان داشت که این سناریو تلاش می‌نماید که ضمن ایجاد تحوّل در حوزه‌های محتمل، ضمن حفظ ویژگی‌های محلی، مذهبی و فرهنگی هویت ملی و پذیرش تساهل و مدارا، همه را مبتنی بر کرامت انسانی رصد نماید و کنار یکدیگر قرار دهد و به گفتمان و اقلان‌سازی اولویت دهد.

سناریوی دوم: سناریوی انحصارگرایانه

در چارچوب این سناریو هویت‌ها و خودفهمی‌های انسانی باید در پرتو هویت منحصر و واحد تعیین شود. بر مبنای آنچه به خواست‌ها و اهداف نامشروع غیر و دیگری نسبت داده می‌شود، بر ضرورت صیانت از فرهنگ و هویت انحصارگرایانه به‌مثابه هدف اصلی هویت‌سازی پافشاری می‌شود. همچنین هرگونه تفسیر و تبیین مبتنی بر تساهل و مدارا را به‌مثابه تلاش نیروهای گریز از مرکز در راستای تضعیف هویت ملی قلمداد می‌نماید.

در این راستا تلاش می‌شود از طریق نظارت و مدیریت سفت‌وسخت بر عملکرد رسانه‌ها از طریق جلوگیری از استفاده آسان و سهل از امکانات سخت‌افزاری و نرم‌افزاری در حوزه رسانه‌ها به‌مثابه عوامل حفظ یکپارچگی هویت ملی مبتنی بر ارزش‌های خاص عمل شود و از طریق رسانه‌های سنتی اقدام به ترویج و ترسیم مؤلفه‌های هویتی خاص نمایند.

از سوی دیگر نظام آموزشی کشور در تداوم و همپوشانی با سایر عوامل یادشده در راستای تقویت یکپارچگی وحدت هویتی تکساحتی حرکت می‌نماید و در شرایطی که امروزه شاهد مراکز متنوع غیرمتمرکز آموزشی و تربیتی هستیم که بازنمایی هویتی در آن‌ها فضای متفاوتی را ایجاد نموده است و ماحصل این کار کاهش مرجعیت آموزشی و تربیتی دستگاه‌های مرجع و بروز چالش هویت به واسطه عدم مدیریت بر فرایند هویت‌یابی و خودآگاهی اجتماعی و ملی است.

سناریوی سوم: سناریوی پایدار یا تداوم وضع موجود

سناریوی پایدار یا سناریوی تداوم وضع موجود متکی بر این امر است که چالش هویت ماحصل دو سطح تعاملات درون و برون نظام سیاسی است. ساختار و نظام سیاسی در پی هویت‌سازی مبتنی بر مجموعه‌ای تلفیقی از ارزش‌های اسلامی-ایرانی است و در پی طرد مؤلفه‌های هویتی غیر/دیگری است؛ در نتیجه از طریق دو بال رسانه و نظام آموزش و تربیت کشور در پی عملیاتی نمودن آن برمی‌آید.

تمرکز بر رسانه دولتی و تلاش در جهت همسو نمودن رسانه‌های نوین، تصوّر امکان کانالیزه نمودن ارزش‌ها و افکار را فراهم می‌نماید و این در شرایطی است که شاهد گسترش دامنه جهانی‌شدن و تقویت و فراگیری فضای مجازی منبعت از ارزش‌های لیبرالی و غربی در سال‌های اخیر در جامعه هستیم و این امر موجبات آشنایی با صداها و افکار جدید از طریق دریچه‌های متنوع را فراهم نموده است که همین امر ماهیت اثرگذاری بر بروز تعارض رهیافت هویتی را فراهم می‌نماید. همچنین در زمینه نظام آموزشی رویکرد هویتی دوگانه اسلامی-ایرانی در درجه اول در پی تقویت ماهیت دینی و ارزشی کتب آموزشی است و از جنبه‌هایی از هویت ایرانی که تقویت‌کننده ارزش‌های اسلامی به شمار می‌آید بهره‌مند شده و نقش مؤلفه‌های هویتی غیر علی‌الخصوص غربی و مدرنیته را کمرنگ می‌نماید.

همان‌طور که عنوان شد بر مبنای سناریوی پایدار یا تداوم وضع موجود محتمل است که تا سال ۱۴۱۰ با چالش‌های هویتی دست‌به‌گریبان باشیم.

راهکارها و پیشنهادها

- شکل‌گیری عزمی راسخ در میان نخبگان سیاسی جهت حل چالش هویت و گسترش مراکز هم‌اندیشی با مشارکت طیف‌های مختلف نخبگان و افزایش روحیه تحمل‌پذیری و مدارا؛
- تعریف و تبیین مبانی دینی توسط مسئولین نهادهای فرهنگی و اجتماعی در قالب

- ادبیاتی نوین و قابل فهم برای اعضای جامعه علی‌الخصوص نسل جوان؛
- تقویت فرهنگ مشارکت سیاسی آگاهانه مبتنی بر جامعه‌ی مدنی پویا و ایجاد و گسترش احساس اعتماد و تفاهم میان مردم با یکدیگر و مردم با نظام؛
- بهره‌مندی از رسانه‌های نوین در راستای تعمیق فضای گفتگو و مدارا و تعاملات فرهنگی اقوام و گروه‌های ملی که مبتنی بر آن حقوق شهروندی آنان بر اساس عدالت تأمین شود؛
- تنظیم و ترسیم چشم‌انداز فرهنگی و هویتی و اتخاذ رویکرد پروسه‌محور، برنامه‌محور و نرم‌افزاری و هدایت‌گرانه؛
- بازگشت به خویشتن و تقویت خودشناسی و خودباوری و پایبندی به اصول و قواعد فرهنگی ساختمانند؛
- تحول نظام آموزشی متکی بر شناخت هویت ملی و تاریخ پرافتخار ایران؛
- ترویج روحیه تفکر و تأمل در مبانی هویت ملی در نیروهای اجتماعی؛
- تقابل با جهانی شدن در معنای یکپارچگی بی‌چون‌وچرا در لایه‌های مختلف هویتی (جهانبینی، ارزش‌ها، الگوهای رفتاری و نمادها) و تلاش در راستای بهره‌مندی از تمدن و امکانات ابزاری پیشرفت و توسعه؛
- جایگزینی نگرش توسعه ملی و بومی مبتنی بر ارزش‌های بومی و درون داد در تقابل با الگوهای برون‌زا و همچنین بهره‌مندی از عناصر فرهنگ ملی در جهت تقویت فرایند توسعه؛

منابع

- امام‌خمینی، روح‌الله (۱۳۷۸)؛ *صحیفه‌نور: مجموعه آثار امام‌خمینی*، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام‌خمینی.
- بشیریه، حسین (۱۳۸۱)؛ «تحول خودآگاهی‌ها و هویت‌های سیاسی در ایران»، *فصلنامه مطالعات ملی*، س (۳)، ش (۱۱)، صص ۱۱۷-۱۲۷.
- بهشتی، محمدباقر، زالی، نادر (۱۳۹۰)؛ «شناسایی عوامل کلیدی توسعه منطقه‌ای با رویکرد برنامه‌ریزی بر پایه سناریو: مطالعه موردی استان آذربایجان شرقی»، *مدرس علوم انسانی- برنامه‌ریزی و آمایش فضا*، س (۱۵) ش (۱)، صص ۴۱-۶۳.
- تاجیک، محمدرضا (۱۳۸۷)؛ «رسانه و بحران در عصر فراروایت (با تأکید بر بحران هویت)»، *نشریه پژوهش‌های ارتباطی (پژوهش و سنجش)*، س (۱۵)، ش (۵۶)، صص ۶۹-۹۳.
- حیدری، حبیب، عزیزان، مهدی، لطیفی، رحیم (۱۳۸۱)؛ «پلورالیزم فرهنگی در اندیشه‌ی اسلامی»، *کلام اسلامی*، ش (۴۴)، صص ۱-۱۲.

- خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۹)؛ *نیم‌نگاهی به سیر مطالبات مقام معظم رهبری هفتاد پرسش و پاسخ برآمده از بیانات رهبر معظم انقلاب پیرامون سند تحول بنیادین آموزش و پرورش*، قابل‌دسترس در www.medu.ir/fa/news/item/1257061.
- خشنودی، هانیه (۱۳۹۷)؛ *توسعه فرهنگی معنا و مفهوم آن*، قابل‌دسترس در www.imam-khomeini.ir/fa/n144310.
- ربیعی، علی (۱۳۸۷)؛ «رسانه‌های نوین و بحران هویت»، *فصلنامه مطالعات ملی*، س (۹)، ش (۳۶)، صص ۱۷۶-۱۴۹.
- سریع‌القلم، محمود (۱۳۷۵)؛ *توسعه جهان سوم و نظام بین‌الملل*، تهران: نشر سفیر.
- سیف‌زاده، سید حسین، نوری‌اصل، احد (۱۳۹۰)؛ «هویت ملی و حقوق شهروندی در ایران: گفت‌وگو با دو سویه و چندسویه ملت-دولت»، *فصلنامه مطالعات سیاسی*، س (۳)، ش (۱۱)، صص ۱۷۰-۱۴۳.
- سینایی، وحید، ابراهیم‌آبادی، وحید (۱۳۸۴)؛ «کثرت‌گرایی فرهنگی در عصر جهانی‌شدن و تحول فرهنگ سیاسی نخبگان در ایران»، *نامه علوم اجتماعی*، ش (۲۵)، صص ۱۳۹-۱۰۷.
- عاملی، سعیدرضا (۱۳۸۲)؛ «دوجاهانی شدن‌ها و جامعه جهانی اضطراب»، *نامه علوم اجتماعی*، ش (۲۱)، مهر ۱۳۸۲، صص ۱۷۴-۱۴۲.
- عیوضی، محمدرحیم (۱۳۸۹)؛ «مقایسه مردم‌سالاری دینی و لیبرال دموکراسی»، *فصلنامه راهبرد توسعه*، س (۸)، ش (۲۱)، صص ۳۱۱-۲۹۱.
- عیوضی، محمدرحیم، هراتی، محمدجواد (۱۳۸۸)؛ «تأملی در تأثیر توسعه بر هویت فرهنگی»، *فصلنامه راهبرد یاس*، س (۹)، ش (۱۹)، صص ۱۳۰-۱۰۴.
- کریمی‌مله، علی، پارسا، ندا (۱۳۹۸)؛ «سیاست‌گذاری هویت ملی و الزامات راهبردی آن برای ایران»، *فصلنامه مطالعات ملی*، س (۲۰)، ش (۷۷)، صص ۲۰-۳.
- گرچی‌مهلبانی، یوسف (۱۳۸۹)؛ «معماری پایدار و نقد آن در حوزه محیط‌زیست»، *نشریه انجمن علمی معماری و شهرسازی ایران*، س (۱)، ش (۱)، صص ۱۰۰-۹۱.
- لقمان‌نیا، مهدی، خامسان، احمد (۱۳۸۹)؛ «جایگاه هویت ملی در نظام آموزش و پرورش ایران»، *فصلنامه تحقیقات فرهنگی*، س (۳)، ش (۲)، صص ۱۷۱-۱۴۷.
- محمدپور جابری، مرتضی، ابراهیم‌زاده، عیسی (۱۳۹۵)؛ «شناسایی و تحلیل اثرات متقابل عوامل کلیدی و سنجش میزان پایداری منطقه‌ای با رویکرد آینده‌نگاری راهبردی (مطالعه موردی: استان خراسان شمالی)»، *فصلنامه جغرافیا و پایداری محیط*، س (۶)، ش (۳)، صص ۱۷-۱.
- مطهری، مرتضی (۱۳۷۸)؛ *آشنایی با قرآن*، جلد ۸، تهران: نشر صدرا.
- موسوی، سید قائم، موسوی، حجت‌الله (۱۳۹۹)؛ «جامعه‌مدنی و توسعه اجتماعی در ایران»، *ماهنامه آفاق علوم انسانی*، ش (۳۶)، فروردین ۱۳۹۹، صص ۱۰۷-۱۳۱.
- نظری‌پور، محمدتقی (۱۳۷۸)؛ *ارزش‌ها و توسعه: بررسی موردی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران*، تهران: نشر سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- Gutorov, Vladimir (2015); “Citizenship, National Identity and Political Education: Some Disputable Questions”, *Studies of Transition States and Societies*, Vol 7 / Issue 1, pp 77-93.
- Kraft, James (2012); Exclusivism, Pluralism, Postmodernism, Contextualism, and Hermeneutics, *The Journal of East Asian Philosophy*, pp 109-120.
- Sartori, G (1987); *The Theory of Democracy Revisited*, London, Chatham House Publishers.
- Williams, R (1963); *Culture and Society*, London, Chatto & Windus publisher.

